Chapter 2
साङ्ख्ययोग
sāṅkhyayoga

सञ्जय उवाच
तं तथा कृपयाविष्टम्
अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम्।
विषीदन्तमिदं वाक्यम्
उवाच मधुसूदनः।।१।।

sañjaya uvāca
taṁ tathā kṛpayāviṣṭam
aśrupūrṇākulekṣaṇam,
viṣīdantamidaṁ vākyam
uvāca madhusūdanaḥ. (1)

श्रीभगवानुवाच
कुतस्त्वा कश्मलमिदं
विषमे समुपस्थितम्।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यम्
अकीर्तिकरमर्जुन।।२।।

śrībhagavānuvāca
kutastvā kaśmalamidaṁ
viṣame samupasthitam,
anāryajuṣṭamasvargyam
akīrtikaramarjuna. (2)

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ
नैतत्त्वय्युपपद्यते।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं
त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप।।३।।

klaibyaṁ mā sma gamaḥ pārtha
naitattvayyupapadyate,
kṣudraṁ hṛdayadaurbalyaṁ
tyaktvottiṣṭha parantapa. (3)

अर्जुन उवाच
कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये
द्रोणं च मधुसूदन।
इषुभिः प्रति योत्स्यामि
पूजार्हावरिसूदन।।४।।

arjuna uvāca
kathaṁ bhīṣmamahaṁ saṅkhye
droṇaṁ ca madhusūdana,
iṣubhiḥ prati yotsyāmi
pūjārhāvarisūdana. (4)

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्	*gurūnahatvā hi mahānubhāvān*
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके।	*śreyo bhoktuṁ bhaikṣyamapīha loke,*
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव	*hatvārthakāmāṁstu gurūnihaiva*
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ।।५।।	*bhuñjīya bhogān rudhirapradigdhān.* (5)
न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयः	*na caitadvidmaḥ kataranno garīyaḥ*
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः।	*yadvā jayema yadi vā no jayeyuḥ,*
यानेव हत्वा न जिजीविषामः	*yāneva hatvā na jijīviṣāmaḥ*
तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ।।६।।	*te'vasthitāḥ pramukhe dhārtarāṣṭrāḥ.* (6)
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः	*kārpaṇyadoṣopahatasvabhāvaḥ*
पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः।	*pṛcchāmi tvāṁ dharmasammūḍhacetāḥ,*
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे	*yacchreyaḥ syānniścitaṁ brūhi tanme*
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्।।७।।	*śiṣyaste'haṁ śādhi māṁ tvāṁ prapannam.* (7)
न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्	*na hi prapaśyāmi mamāpanudyād*
यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम्।	*yacchokamucchoṣaṇamindriyāṇām,*
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं	*avāpya bhūmāvasapatnamṛddhaṁ*
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ।।८।।	*rājyaṁ surāṇāmapi cādhipatyam.* (8)
सञ्जय उवाच	*sañjaya uvāca*
एवमुक्त्वा हृषीकेशं	*evamuktvā hṛṣīkeśaṁ*
गुडाकेशः परन्तप।	*guḍākeśaḥ parantapa,*
न योत्स्य इति गोविन्दम्	*na yotsya iti govindam*
उक्त्वा तूष्णीं बभूव ह।।९।।	*uktvā tūṣṇīṁ babhūva ha.* (9)

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत। सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः।।१०।।	*tamuvāca hṛṣīkeśaḥ* *prahasanniva bhārata,* *senayorubhayormadhye* *viṣīdantamidaṁ vacaḥ.* (10)
श्रीभगवानुवाच	*śrībhagavānuvāca*
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे। गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः।।११।।	*aśocyānanvaśocastvaṁ* *prajñāvādāṁśca bhāṣase,* *gatāsūnagatāsūṁśca* *nānuśocanti paṇḍitāḥ.* (11)
न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः। न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्।।१२।।	*na tvevāhaṁ jātu nāsaṁ* *na tvaṁ neme janādhipāḥ,* *na caiva na bhaviṣyāmaḥ* *sarve vayamataḥ param.* (12)
देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा। तथा देहान्तरप्राप्तिः धीरस्तत्र न मुह्यति।।१३।।	*dehino'sminyathā dehe* *kaumāraṁ yauvanaṁ jarā,* *tathā dehāntaraprāptiḥ* *dhīrastatra na muhyati.* (13)
मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः। आगमापायिनोऽनित्याः तांस्तितिक्षस्व भारत।।१४।।	*mātrāsparśāstu kaunteya* *śītoṣṇasukhaduḥkhadāḥ,* *āgamāpāyino'nityāḥ* *tāṁstitikṣasva bhārata.* (14)

यं हि न व्यथयन्त्येते
पुरुषं पुरुषर्षभ।
समदुःखसुखं धीरं
सोऽमृतत्वाय कल्पते।।१५।।

yaṁ hi na vyathayantyete
puruṣaṁ puruṣarṣabha,
samaduḥkhasukhaṁ dhīraṁ
so'mṛtatvāya kalpate. (15)

नासतो विद्यते भावः
नाभावो विद्यते सतः।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तः
त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः।।१६।।

nāsato vidyate bhāvaḥ
nābhāvo vidyate sataḥ,
ubhayorapi dṛṣṭo'ntaḥ
tvanayostattvadarśibhiḥ. (16)

अविनाशि तु तद्विद्धि
येन सर्वमिदं ततम्।
विनाशमव्ययस्यास्य
न कश्चित्कर्तुमर्हति।।१७।।

avināśi tu tadviddhi
yena sarvamidaṁ tatam,
vināśamavyayasyāsya
na kaścitkartumarhati. (17)

अन्तवन्त इमे देहाः
नित्यस्योक्ताः शरीरिणः।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य
तस्माद्युध्यस्व भारत।।१८।।

antavanta ime dehāḥ
nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ,
anāśino'prameyasya
tasmādyudhyasva bhārata. (18)

य एनं वेत्ति हन्तारं
यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतः
नायं हन्ति न हन्यते।।१९।।

ya enaṁ vetti hantāraṁ
yaścainaṁ manyate hatam,
ubhau tau na vijānītaḥ
nāyaṁ hanti na hanyate. (19)

न जायते म्रियते वा कदाचित्
नायं भूत्वा भविता वा न भूयः।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणः
न हन्यते हन्यमाने शरीरे।।२०।।

na jāyate mriyate vā kadācit
nāyaṁ bhūtvā bhavitā vā na bhūyaḥ,
ajo nityaḥ śāśvato'yaṁ purāṇaḥ
na hanyate hanyamāne śarīre. (20)

वेदाविनाशिनं नित्यं
य एनमजमव्ययम्।
कथं स पुरुषः पार्थ
कं घातयति हन्ति कम्।।२१।।

vedāvināśinaṁ nityaṁ
ya enamajamavyayam,
kathaṁ sa puruṣaḥ pārtha
kaṁ ghātayati hanti kam. (21)

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही।।२२।।

vāsāṁsi jīrṇāni yathā vihāya
navāni gṛhṇāti naro'parāṇi,
tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇāni
anyāni saṁyāti navāni dehī. (22)

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि
नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापः
न शोषयति मारुतः।।२३।।

nainaṁ chindanti śastrāṇi
nainaṁ dahati pāvakaḥ,
na cainaṁ kledayantyāpaḥ
na śoṣayati mārutaḥ. (23)

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयम्
अक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुः
अचलोऽयं सनातनः।।२४।।

acchedyo'yamadāhyo'yam
akledyo'śoṣya eva ca,
nityaḥ sarvagataḥ sthāṇuḥ
acalo'yaṁ sanātanaḥ. (24)

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम्
अविकार्योऽयमुच्यते।
तस्मादेवं विदित्वैनं
नानुशोचितुमर्हसि।।२५।।

avyakto'yamacintyo'yam
avikāryo'yamucyate,
tasmādevaṁ viditvainaṁ
nānuśocitumarhasi. (25)

अथ चैनं नित्यजातं
नित्यं वा मन्यसे मृतम्।
तथापि त्वं महाबाहो
नैवं शोचितुमर्हसि।।२६।।

atha cainaṁ nityajātaṁ
nityaṁ vā manyase mṛtam,
tathāpi tvaṁ mahābāho
naivaṁ śocitumarhasi. (26)

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः
ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे
न त्वं शोचितुमर्हसि।।२७।।

jātasya hi dhruvo mṛtyuḥ
dhruvaṁ janma mṛtasya ca,
tasmādaparihārye'rthe
na tvaṁ śocitumarhasi. (27)

अव्यक्तादीनि भूतानि
व्यक्तमध्यानि भारत।
अव्यक्तनिधनान्येव
तत्र का परिदेवना।।२८।।

avyaktādīni bhūtāni
vyaktamadhyāni bhārata,
avyaktanidhanānyeva
tatra kā paridevanā. (28)

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनम्
आश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ।।२९।।

āścaryavatpaśyati kaścidenam
āścaryavadvadati tathaiva cānyaḥ,
āścaryavaccainamanyaḥ śṛṇoti
śrutvāpyenaṁ veda na caiva kaścit. (29)

देही नित्यमवध्योऽयं
देहे सर्वस्य भारत।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि
न त्वं शोचितुमर्हसि।।३०।।

dehī nityamavadhyo'yaṁ
dehe sarvasya bhārata,
tasmātsarvāṇi bhūtāni
na tvaṁ śocitumarhasi. (30)

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य
न विकम्पितुमर्हसि।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्
क्षत्रियस्य न विद्यते।।३१।।

svadharmamapi cāvekṣya
na vikampitumarhasi,
dharmyāddhi yuddhācchreyo'nyat
kṣatriyasya na vidyate. (31)

यदृच्छया चोपपन्नं
स्वर्गद्वारमपावृतम्।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ
लभन्ते युद्धमीदृशम्।।३२।।

yadṛcchayā copapannaṁ
svargadvāramapāvṛtam,
sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha
labhante yuddhamīdṛśam. (32)

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं
सङ्ग्रामं न करिष्यसि।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च
हित्वा पापमवाप्स्यसि।।३३।।

atha cettvamimaṁ dharmyaṁ
saṅgrāmaṁ na kariṣyasi,
tataḥ svadharmaṁ kīrtiṁ ca
hitvā pāpamavāpsyasi. (33)

अकीर्तिं चापि भूतानि
कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्।
सम्भावितस्य चाकीर्तिः
मरणादतिरिच्यते।।३४।।

akīrtiṁ cāpi bhūtāni
kathayiṣyanti te'vyayām,
sambhāvitasya cākīrtiḥ
maraṇādatiricyate. (34)

भयाद्रणादुपरतं
मंस्यन्ते त्वां महारथाः।
येषां च त्वं बहुमतः
भूत्वा यास्यसि लाघवम्।।३५।।

bhayādraṇāduparataṁ
maṁsyante tvāṁ mahārathāḥ,
yeṣāṁ ca tvaṁ bahumataḥ
bhūtvā yāsyasi lāghavam. (35)

अवाच्यवादांश्च बहून्
वदिष्यन्ति तवाहिताः।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं
ततो दुःखतरं नु किम्।।३६।।

avācyavādāṁśca bahūn
vadiṣyanti tavāhitāḥ,
nindantastava sāmarthyaṁ
tato duḥkhataraṁ nu kim. (36)

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं
जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय
युद्धाय कृतनिश्चयः।।३७।।

hato vā prāpsyasi svargaṁ
jitvā vā bhokṣyase mahīm,
tasmāduttiṣṭha kaunteya
yuddhāya kṛtaniścayaḥ. (37)

सुखदुःखे समे कृत्वा
लाभालाभौ जयाजयौ।
ततो युद्धाय युज्यस्व
नैवं पापमवाप्स्यसि।।३८।।

sukhaduḥkhe same kṛtvā
lābhālābhau jayājayau,
tato yuddhāya yujyasva
naivaṁ pāpamavāpsyasi. (38)